

Rehabilitatie van Deman of ontwaarding van het Socialisme?

► *Guy Desolre*

Ik zou willen beginnen met enkele kanttekeningen in verband met drie evenementen rondom Hendrik Deman. Het eerste evenement vond plaats in 1973, twintig jaar na zijn dood. De tweede, intermediaire datum is 1985, die met zijn honderdste verjaardag overeenkomt. Het derde evenement vond plaats in 2003, vijftig jaar na zijn overlijden. De scandering van de decennia heeft altijd een symbolische betekenis. Het uitkiezen van zulke data is over het algemeen een vorm van huldebetoon.

Eerste evenement: het colloquium dat te Genève plaatsvond over het leven en het werk van Hendrik de Man (met kleine “d” – de grafiek heeft ook een symbolische betekenis). Het was een colloquium van hoog intellectueel niveau. Een oudgediende van Deman, de Belgische syndicalist Jef Rens was in Genève onderdirecteur-generaal van de Internationale Arbeidsorganisatie geweest en zijn zoon, Ivo Rens, organisator van het colloquium, doceerde aan de universiteit van Genève, in de “Section de droit public” van de rechtsfaculteit. Op het einde van dit colloquium werd een “Association pour l’Étude de l’Oeuvre d’Henri de Man” opgericht. Hoewel de meeste deelnemers universitaire waren, bevonden er zich ook in het publiek een aantal Demanisten en leden van de familie. Opvallend was ook het wegblijven van prominente leden van de socialistische partij. In die periode bestond er nog een “taboe” tegenover Deman in die middens. Later heb ik zelfs via oud-minister van nationale opvoeding Henri Janne vernomen dat het BSP-partijbureau de reis naar Genève ten stelligste

had afgeraden. Uw dienaar was er wel. Hoe komt dat, zult u zich afvragen? De organisatoren hadden eerst Ernest Mandel, die een merkwaardig artikel gepubliceerd had over Deman¹, verzocht een referaat te brengen. Maar Mandel mocht als agitator het Zwitsers grondgebied niet betreden. Ik had de organisatie van Mandel reeds verlaten, maar mijn betrekkingen tot hem waren goed. Zo komt het dat ik te Genève aanwezig was met een referaat dat als titel droeg “Critique de la critique” (vrij vertaald: Marxistische kritiek van Demans Marxkritiek)². Michel Brélaz, toen assistent van Ivo Rens, nu professor aan de universiteit te Genève, gaf me de repliek. Dan heeft een waar steekspel plaatsgevonden. Brélaz zette zijn referaat uiteen. Ik begon dan te repliceren, maar de organisatoren wilden mij het woord ontnemen wegens tijdgebrek. Hulde aan Herman Balthazar die erin slaagde, samen met Jules Gérard-Libois, stichter van de C.R.I.S.P., en een paar anderen, van de organisatoren te bekomen dat ik even lang mocht repliceren als Brélaz het gedaan had³. Op die manier werden Brélaz en uw dienaar zowat de “star speakers” van het colloquium. Wat aan het Belgisch KP-blad *De Rode Vaan* deed zeggen dat een “trotskist” deelgenomen had aan de rehabilitatie van Deman. En waaruit men mag concluderen dat men voorzichtig moet zijn als men met het begrip “rehabilitatie” omspringt.

Tweede evenement: de tentoonstelling ter gelegenheid van het eeuwfeest van Hendrik Deman in het Archief en Museum van het Vlaams Cultuurleven te Antwerpen in de herfst van 1985. Initiatiefne-

mer was het stadsbestuur van Antwerpen (burgemeester was toen Bob Cools) met medewerking van de "Association pour l'Étude de l'Oeuvre d'Henri de Man" uit Genève. Ik heb die tentoonstelling besproken in het weekblad *Links*⁴. De bespreking was eigenlijk een synthese van de conclusies van een seminarie gehouden in de Université de Liège, in het kader van een reeks seminaries over emblematische Belgen (Siméon, Kuifje, Leopold III, Kamiel Huysmans, ...). Ziehier een aantal conclusies:

"(...) De Man komt naar voren als iemand die tegelijkertijd een eenzame figuur was én diep verbonden was met het politieke gebeuren van zijn tijd, maar ook als iemand die, tijdens heel zijn loopbaan, uitzonderlijk weinig vat heeft gehad op de Belgische maatschappij. De Man was een product van de Belgische maatschappij, maar tegelijk een persoonlijkheid die vreemd was aan de Belgische maatschappij: een figuur waarvan de geschiedenis zich eigenlijk elders afspeelde. Men mag zich gelukkig achten dat de Belgische sociaal-democratie destijds voldoende weerstand heeft geboden om de rechtse weg van haar voorzitter te weigeren. Maar dit lost het probleem van het verband tussen De Man en de Belgische maatschappij niet op: men weet dat het "taboe" waaronder het werk van De Man tot voor kort heeft geleden, meer het gevolg was van overwegingen van interne bureaucratische aard, dan van een werkelijk inzicht in de problemen en een kritiek hiervan.

De intellectueel De Man was eerst een voorstander van het marxisme. Hij verkreeg echter nooit het statuut van een "organische intellectueel" in de Belgische arbeidersbeweging. Hij heeft nooit enige binding gehad met de proletarische basis van zijn eigen partij. De politicus De Man integreerde zich perfect in het klassieke reformisme van de Tweede Internationale. Nochtans is hij nooit de politieke spreekbuis geworden van wat de maatschappelijke basis van de stroming was, nl. de arbeidersaristocratie. De sociaal-democraat De Man is wel de voorzitter geworden van de B.W.P. Nochtans heeft hij nooit zijn stempel kunnen drukken op het apparaat van de partij en hij is zelfs verplicht geweest, als voorzitter, in het partijtijdschrift *Leiding* onder een schuilnaam te schrijven. De man van de klassensamenwerking De Man is wel minister geworden, maar in tegenstelling tot Spaak is hij nooit een werkelijk staatsman geworden. De Man kon de uitdrukking

worden – op ideologisch gebied tenminste – van de modernistische tendensen van de Belgische burgerij: hij heeft echter bij deze maatschappelijke lagen nooit een eigenlijke partner gevonden. De Man, de "hofdienaar", heeft een bondgenootschap aangegaan met de koning om zijn etatistische en autoritaire opvattingen te verwezenlijken. Maar de modernistische burgerij heeft hem altijd, op een paar salons na, genegeerd. De Man was, van oorsprong, een grootburger en hij bezat alle gaven die nodig waren om zijn eigen klasse te verleiden. Nochtans werd hij nooit werkelijk door de bourgeoisie aanhoord.

De situatie van De Man in de Belgische maatschappij is dus werkelijk een zeer zonderlinge situatie geweest. Formeel stond De Man niets in de weg om één van al de hierboven opgesomde trajecten uit te kiezen: organische intellectueel van de arbeidersbeweging, theoreticus van het reformisme en van de klassenverzoening, apparatsjik van de partij, reformistisch beheerder van de staat, modernistisch ideoloog van de burgerij ... Het "geval" De Man lijkt op dit gebied op een reeks briljante mislukkingen in cascadeschakeling. Al deze trajecten waren in De Man verenigd. Zij zijn echter allemaal gekapseisd nadat De Man ze een tijdlang geconcretiseerd had. Vanaf het begin tot het eerder sinistere einde van zijn politieke en intellectuele loopbaan heeft De Man getracht al deze trajecten af te leggen, maar hij is in geen enkel traject "geslaagd". Hij is altijd "bijna" iets geweest, hij heeft aan alles van nabij geraakt.

Men moet het waarom van deze bijzondere situatie in vraag stellen. Het zou natuurlijk verleidelijk zijn een antwoord te zoeken in de persoonlijkheid, in de psychologie, in de "fouten" van De Man zelf. Maar indien men een meer materialistische benadering van de geschiedenis wenst te bedrijven, zou men misschien ook de Belgische maatschappij zelf moeten ondervragen. Want zelfs indien men rekening houdt met de psychologie van De Man, met een zeker misprijzen ten overstaan van de Belgische maatschappij, met een onmiskenbaar snobisme en een zekere arrogantie, mag men niet vergeten dat deze aspecten van zijn persoonlijkheidsstructuur ten dele een gevolg geweest zijn van de houding van de Belgische maatschappij tegenover hem.

Is De Man geen typisch product van deze maatschappij? Een typisch Belgisch product zelfs, in de mate waarin hij een mislukt product was met al de potentialiteiten die hij in zich hield.

Terwijl in andere landen de grote theoretische en politieke debatten van de eerste helft van onze eeuw, onder meer in de schoot van de grote massa-organisaties van de arbeidersklasse, een inzet uitdrukten die het product was van de opties en van de strategieën van de sociale krachten die met elkaar geconfronteerd waren en terwijl in die landen politieke en intellectuele figuren daarin een centrale plaats innamen, is het "geval De Man" iets heel anders. Alles wijst erop dat de inzet van De Man elders lag dan in de Belgische arbeidersbeweging en geen werkelijk direct verband met de Belgische maatschappij had. De vergelijking die men zou kunnen maken met Lasalle, Kautsky, Bernstein, Jaurès, Blum of met Vandervelde in België is treffend. Zonder enige twijfel mag men zeggen dat doorheen hun persoonlijke geschiedenis de geschiedenis van Duitsland, Frankrijk of België "gelezen" kan worden. Niets daarvan bij De Man. Zijn eigen geschiedenis is ongetwijfeld een deel van de geschiedenis van het Belgisch socialisme. En tegelijkertijd is die persoonlijke geschiedenis toch volledig apart. Het is dit aspect van een persoonlijke geschiedenis, die tegelijkertijd binnen en buiten (en zelfs gedeeltelijk "vreemd") de Belgische arbeidersbeweging en de Belgische maatschappij staat, dat ons het meest getroffen heeft ter gelegenheid van ons bezoek aan de tentoonstelling Hendrik De Man."

Derde evenement: het colloquium "De erfenis van Hendrik de Man. Toetsing van zijn ideeën aan de actualiteit", Antwerpen, 12 december 2003, in het Bondsgebouw van het ABVV. Uw dienaar was erop uitgenodigd en heeft lang gearzeld. Hij is er uiteindelijk niet geweest omdat hij vond dat hij moeilijk als adjunct-gouverneur op een tafel kon springen om collega gouverneur Balthazar tegen te spreken. Dit behoort wellicht tot de geplogenheden van de Afghaanse gouverneurs, maar niet tot de onze. De bewering van de uitnodigingsfolder "de Man is de belangrijkste denker van de socialistische beweging na Marx" kon

natuurlijk niet au sérieux genomen worden, had een provocerend aspect en heeft dan ook heel wat opschudding gewekt, e-mails en telefoontjes veroorzaakt die uiteindelijk tot de bijeenroeping van deze vergadering geleid hebben.

Centrale vraag die gesteld werd is "te weten of de politieke keuze van Deman in 1940 het resultaat was van een ontsparing, een bijna onverklaarbare breuk of zit er een coherente lijn in de ontwikkeling van het ideeëngoed van Deman". In een zeer scherpe kritiek op zijn *psychologie van het socialisme* vroeg Pierre Naville⁵ zich af of er een noodzakelijk verband bestaat tussen de filosofische ideeën van Deman en zijn politiek gedrag. Hij stelt: "Cela n'est pas certain". In zijn aangehaald essay concludeert Ernest Mandel dat de kritiek van Deman op de parlementaire democratie, verbonden met een zeker misprijzen van de arbeidersklasse, geleid heeft tot het

zoeken naar autoritaire, paternalistische oplossingen. Van daar naar de capitulatie voor het fascisme is maar één stap. Beide uitspraken zijn niet zo contradictorisch als men zou kunnen denken, want het is precies om die stap dat het gaat. Paul-Henri Spaak die de opvattingen van Deman fundamenteel deelde, heeft een andere stap gezet en is naar Engeland gevlucht.

Maar in ieder geval kan men stellen dat het ideeëngoed van Deman niet gescheiden kan worden van zijn latere teloorgang.

Eén van de meest centrale punten van het laatste colloquium waren de ethische waarden voor partijvorming. Ethiek is erg in de mode. Aanleiding hiervoor: een groot aantal financiële schandalen waarin socialistische partijen in West-Europa tijdens de jaren '90 betrokken waren (zoals wapenleveringen, partijfinanciering): Italië, België en Frankrijk. Op het congres van de socialistische internationale dat in oktober 2003 te Sao Paulo plaats heeft gevonden, werd een ethisch charter unaniem (maar onopgemerkt, zonder debat) door de 160 partijen uit 140 landen goedgekeurd. Het gaat er vooral om de ethische waarden te identificeren die door de brede massa's worden gedragen en die niet frontaal

Maar in ieder geval kan men stellen dat het ideeëngoed van Deman niet gescheiden kan worden van zijn latere teloorgang.

mogen genegeerd worden door de compromissen en coalities van de socialistische partijen⁶.

Deman wilde de materialistische grondslag van het socialisme door een ethische grondslag vervangen. Hij vertrok van de drijfveren van de mens, dus van de psychologie. De arbeidersklasse lijdt onder een minderwaardigheidscomplex van psychische aard. Het marxisme heeft bij de arbeiders tot materialistische opvattingen geleid die de ethische ontwikkeling en de solidariteitszin verhinderd hebben. Die moeten opnieuw aan bod komen dankzij een nieuwe leidersgeneratie. Dit gedachtegoed staat centraal in *De psychologie van het socialisme* en in *De socialistische idee*. Met alle gevaren vandien.

Ik meen dan ook dat de vraag "wat behoort tot de essentie en wat is historische ballast geworden?" slecht gesteld is.

Deman is één van de mannen waarvan de naam op het grootste aantal plaatsen in dit koninkrijk prijkt. De besluitwet over de beteugeling van de dronkenschap van 15 november 1939, door hem en alle andere ministers destijds ondertekend, hangt immers in alle kroegen van dit land uit. Op de meeste reproducties leest men het woord "DE" in kleine hoofdletters, het woord "MAN" in grotere letters. Ik heb me dikwijls afgevraagd hoe men de naam eigenlijk moest schrijven en ik heb mij er zelfs, vele jaren geleden, bij vriend Balthazar uitgelaten, die mij geen antwoord kon geven. Onlangs en ten gepasten tijde vanuit ons standpunt, heeft prof. emeritus Karel Van Acker uitsluitend gegeven in het tijdschrift *Brood en Rozen* (voorzitter van de redactie is Herman Balthazar)⁷. Zowel zijn geboorteakte (1885) als de akte waarbij hij van de Belgische nationaliteit vervallen wordt verklaard, vermelden Hendrik Deman in één enkel aaneensluitend woord. Zijn vader tekende De Man en Deman werd als De Man aan de RUG ingeschreven. Maar vanaf 1907 ondertekende hij als de Man, met kleine "d". Ten minste twee pogingen om een adellijke stamboom op te stellen met verwijzing naar een wapenschild zijn faliekant afgelopen. Welk besluit kan men hieruit trekken? Dat Deman eigenlijk een snob (etymologisch: sine nobilitate) was. Dat hij een kwakzalverig aspect vertoonde. Zeker is dat een charlatan niet de ideale figuur kon zijn om een

nieuwe moraal voor de arbeidersklasse uit de grond te stampen.

(Gent, 22 januari 2004)

NOTEN:

1. Ernest Mandel, "Hendrik De Man : een intellectuele tragedie", *Links*, 11 juli 1959, blz. 4-5. (In dit VMT-nummer vindt u hiervan een herdruk).
2. Guy Desolre, "Henri de Man et le marxisme, Critique de la critique", *Revue européenne des sciences sociales et Cahiers Vilfredo PARETO*, T. 12, 1974, n° 31, Genève, blz. 35-62.
3. *Actes du colloque international sur l'oeuvre d'Henri de Man*, Genève 1974, blz. 15-19, blz. 27-30, blz. 36-40, blz. 41, blz. 46-47, blz. 48, blz. 61-65, blz. 66, blz. 79-81, blz. 142-146, blz. 246-253.
4. Guy Desolre, "Hendrik De Man tentoongesteld", *Links*, 21 december 1985, blz. 6.
5. Pierre Naville, *Psychologie, marxisme, matérialisme. Essais critiques*, Paris, Rivière 1948, blz. 47.
6. Zie <http://www.socialistinternational.org>.
7. Karel J. Van Acker, "De Man, de Man of Deman?", *Brood en Rozen*, Tijdschrift voor de geschiedenis van sociale bewegingen, nr. 2003-4, blz. 44-47.